

ЗНАЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ ДЛЯ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

Берендєєва А. І.

У статті аналізується значення Загальної декларації прав людини у суспільному житті України. У вступі розкривається стан наукової розробки прав людини в сучасній вітчизняній юриспруденції. Розкриваються історичні аспекти прийняття Загальної декларації прав людини, впливу цього нормативно-правового акту на подальше міжнародне закріплення основних прав і свобод людини. Наголошується на тому, що окрім законодавчого закріплення основних принципів декларації в українському законодавстві, необхідно створювати дієві механізми впровадження в життя цих принципів.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, прав людини, міжнародний нормативно-правовий акт.

В статье анализируется значение Всеобщей декларации прав человека в общественной жизни Украины. Во введении раскрывается состояние научной разработки прав человека в современной отечественной юриспруденции. Раскрываются исторические аспекты принятия Всеобщей декларации прав человека, влияния этого нормативно-правового акта на дальнейшее международное закрепление основных прав и свобод человека. Отмечается, что помимо законодательного закрепления основных принципов декларации в украинском законодательстве, необходимо создавать действенные механизмы внедрения в жизнь этих принципов.

Ключевые слова: Всеобщая декларация прав человека, права человека, международный нормативно-правовой акт.

The article analyses the significance of the universal Declaration of human rights in the life of Ukraine. Introduction considers the state of scientific development of human rights in the modern domestic law. Describes historical aspects of adoption of the universal Declaration of human rights, the impact of the normative legal act on further international recognition of the fundamental human rights and freedoms. States that in addition to legislative consolidation of the basic principles of the Declaration in the Ukrainian legislation, it is necessary to create effective mechanisms of implementation of these principles.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, human rights, international legal act.

У сучасних дослідженнях значна увага приділяється правам людини. Ця тема цікавить і пересічних громадян, і науковців. Вивчають проблеми прав людини представники багатьох суспільних наук: юриспруденції, політології, соціології, філософії, тощо. Але найбільшої розробки вказана тематика здобула саме в правових науках: у теорії держави і права, філософії права, багатьох галузевих науках, зокрема в конституційному, міжнародному, кримінальному, кримінально-процесуальному праві тощо. Проблематиці захисту основних прав і свобод людини й громадянина присвячена велика кількість публікацій, написані дисертаційні роботи, причому про

надзвичайну актуальність цієї теми свідчить значна кількість дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеню доктора юридичних наук. З цього приводу можна згадати роботи І.Л. Бородіна "Адміністративно-правові способи захисту прав та свобод людини і громадянина" (2004 р.), Я.В. Лазура "Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління" (2011 р.), В.В. Назарова "Обмеження конституційних прав людини в кримінальному провадженні" (2009 р.), О.В. Пушкіної "Конституційний механізм забезпечення прав людини й громадянина в Україні: проблеми теорії і практики" (2008 р.), В.М. Тertiшника "Гарантії прав і свобод людини та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України" (2009 р.) і т.п. Кількість же дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеню кандидата юридичних наук з цієї тематики - взагалі нараховується десятками.

Якщо проаналізувати такі дисертаційні дослідження, то зрозуміло, що насамперед увага зосереджується саме на виявленні проблем і шляхів їх вирішення у сфері захисту прав людини і громадянина. Окрім загальних теоретичних розмірковувань щодо суті та природи прав людини в сучасній Україні, що є прерогативою докторських досліджень, висвітлюються ті чи інші аспекти захисту окремих прав людини: як-то право людини на соціальний захист, право громадянина на звернення за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини, право людини на свободу світогляду та віросповідання тощо. Отже, проблема прав людини та їх захисту отримала детальний розгляд у сучасній вітчизняній юриспруденції. І це є позитивною тенденцією, адже означає, що в нашій державі проблематиці забезпечення прав людини приділяється значна увага, що ця тема є актуальною. Інакше й буди не може. Будь-яка цивілізована країна світу зацікавлена у всебічному забезпеченні прав своїх громадян, що є запорукою нормального функціонування демократичної держави.

У дослідженнях щодо прав людини закономірністю є посилання на Загальну декларацію прав людини 1948 р. І це зрозуміло, адже саме цей міжнародний нормативно-правовий акт, який, до речі, іноді називають Конституцією людства, заклав підвалини формування конституційних засад загальних прав і свобод людини і громадянина у всіх країнах, які ратифікували декларацію. Цей документ був підписаний саме в той час, коли необхідність у прийнятті подібного міжнародного нормативно-правового акту стала нагальною. Друга світова війна з її катастрофічними наслідками вимагала створення юридичних підстав загального миру та спокою, введення єдиних стандартів прав і свобод людини.

Прийняття єдиного нормативно-правового акту щодо прав людини у всьому світі було нелегкою справою, у його прийнятті брали участь представники багатьох країн: Австралії, Бельгії, Великобританії, Китаю, Індії, СРСР, США, Уругваю, Франції, Югославії та ряд інших. Прийти до якоїсь єдиної думки було надто складно, але в результаті майже дворічної праці 10 грудня 1948 р. була прийнята Загальна декларація прав людини. Необхідно

© А.І. Берендєєва, 2014

зауважити, що делегація СРСР була незадоволена текстом декларації. На пленарному засіданні щодо обговорення проекту декларації 10 грудня 1948 р. голова радянської делегації А.Я. Вишинський розкритикував зміст деяких положень декларації й взагалі наголошував на тому, що в такому вигляді цей документ видаватися не може, вніс ряд зауважень, які відповідали політиці Радянського Союзу, до окремих положень декларації.

Взагалі, надаючи цій людині місію представляти СРСР у прийнятті подібного документу, Радянський Союз вже продемонстрував свою позицію щодо прав людини. Адже в історію А.Я. Вишинський увійшов не тільки як юрист (до речі, доктор юридичних наук), дипломат, політичний діяч, ректор Московського державного університету, а передусім як генеральний прокурор СРСР на так званих сталінських показових процесах, як організатор і активний учасник сталінських репресій, як прибічник антидемократичної “презупції винуватості”, згідно з якою обвинувачений повинен сам шукати обставини, що його виправдовують. Тобто людина, яка всією своєю діяльністю стверджувала, що права людини - це ніщо, жорстоко потурала їм, принижувала, посилювала на смерть невинних людей - саме ця людина брала участь в обговоренні основних прав і свобод людей у всьому світі. Абсурдна ситуація.

Цілком зрозуміло, що представники більшості держав не підтримали зауваження, представлені А.Я. Вишинським, резолюція Радянського Союзу була відхилена 45 голосами проти 6, причому 3 утрималися. У результаті Білоруська РСР, Українська РСР, Союз РСР, Чехословаччина, Польща, Югославія, Південно-Африканський союз і Саудівська Аравія утримались від голосування. Таким чином, Загальна декларація прав людини була прийнята 48 голосами при 8 країн, які утримались від голосування [1]. Згодом, у 1973 р. Українська СРСР все ж таки приєдналася до Загальної декларації прав людини.

Не зважаючи на те, що після прийняття цієї декларації пройшло вже більше 65 років, її положення не втрачають своєї актуальності, а постійно підкреслюються та деталізуються в інших нормативно-правових актах як міжнародного, так і національного рівня. Так, 25 червня 1993 р. у Відні відбулася всесвітня конференція з прав людини. Конференція відзначилась безпрецедентним рівнем участі державних делегацій і міжнародних правозахисних спільнот. 7000 учасників, серед яких наукові інститути, договірні органи, національні інститути й представники більше 800 неурядових організацій, дві третини з яких - місцевого значення, зібралися у Відні, щоб поділитися своїм досвідом [2]. На конференції була прийнята Віденська декларація та Програма дій, підписана представниками 171 країни. У преамбулі Віденської декларації підкреслювалося, що Загальна декларація прав людини, виконання якої є спільним завданням для всіх народів і всіх держав, є джерелом натхнення і являє собою основу для Організації Об'єднаних Націй у справі досягнення подальшого прогресу у встановленні стандартів, що містяться в чинних міжнародних договорах з прав людини, і зокрема, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права, в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права [3]. Таким чином, ще раз було наголошено на значенні Загальної декларації прав людини в мировій спільноті.

І на сьогодні положення Загальної декларації

прав людини залишаються актуальними й вимагають неухильного їх дотримання. Але необхідно зауважити, що недарма цей основоположний для прав людини документ називається декларацією. Декларація - це офіційна або урочиста програмна заява [4, 135], тобто зазначений нормативно-правовий акт лише окреслює орієнтири, які повинні дотримуватися країни в забезпеченні прав і свобод людей.

Тобто, мало проголосити, необхідно створити реальні передумови реалізації в повному обсязі цих прав. І ця вже задача більше стосується кожної окремою країни, перед якою постає мета створити належні умови щодо впровадження в життя демократичних принципів, проголошених Загальною декларацією прав людини. Якими би не були детально прописані механізми реалізації прав людини в міжнародних нормативно-правових актах, основна роль у провадженні цих принципів належить саме вітчизняним механізмам забезпечення прав людини, адже саме держава відповідає за стан забезпечення прав і свобод людини в своїх межах. У цьому сенсі необхідно виділити два аспекти: законодавче закріплення прав і свобод людини та практичні механізми їх реалізації в кожній окремій країні.

Щодо імплементації норм Загальної декларації прав людини Україна відмінно справилась: основні положення декларації знайшли своє відображення в Конституції України, як в основному законі держави, що проголошує основоположні права, свободи й інтереси людини й громадянина. Також Україна ратифікувала ряд міжнародно-правових актів, які містять стандарти щодо прав і свобод людей. Зокрема, приєдналася до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод з протоколами (1950 р.), Європейської конвенції прав людини (1953 р.), Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (1996 р.), Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських, або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання (1984 р.), Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.), Зводу принципів захисту всіх осіб, які підлягають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1988 р.) тощо. Отже, було створене міцне підґрунтя для впровадження основних загальнолюдських прав у вітчизняне законодавство, а норми зазначених та інших міжнародних документів лягли в основу законів і підзаконних нормативно-правових актів вітчизняної системи права.

Із запозиченням основних демократичних принципів, проголошених у ратифікованих міжнародно-правових актах, поступово було створене українське законодавство. Окремо хочеться відмітити, що великим надбанням України стало прийняття у 2012 р. нового Кримінального процесуального кодексу України, в якому законодавець принципово по-іншому підійшов до забезпечення прав людини, на змістовно новий щабель піднятий рівень дотримання прав осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні. Кримінально-процесуальний кодекс, який був чинний до цього, складений у 1960 р., навіть не зважаючи на численні зміни, що були до нього внесені, відображав ще радянський підхід до ведення досудового слідства, що вже не відповідало сучасним демократичним реаліям.

Загалом, Україною за роки своєї незалежності було

прийнято ряд законів, в яких відображалися провідні принципи Загальної декларації прав людини. Отже, можна вважати, що в Україні створена належна законодавча база щодо дотримання прав і свобод людини й громадянина в державі.

Що ж стосується другого аспекту - реалізації прав і свобод людини, то з цим виникають певні труднощі. Яскравою ілюстрацією цього виступає те, що станом на 31 грудня 2013 р. Україна посідала третє місце з кількості заяв, що перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини. Сумна статистика. Європейський суд з прав людини опублікував свій щорічний звіт: ECHR (мається на увазі The European Court of human rights) in facts and figures 2013. У цьому документі наведена невістка, як для нашої держави, статистика. Зокрема, зазначено, що приблизно 99900 заявок знаходяться на розгляді суду станом на 31 грудня 2013 року. Більше половини з цих заявок були подані проти чотирьох країн: Російської Федерації, Італії, України та Сербії. Заяви, подані проти України, складають 13,3% від всієї кількості заяв у Європейському суді, і з таким показником наша держава посідає третє місце після Росії та Італії. Далі продовжується, що у 2013 році майже половина судових рішень, що винесена Європейським судом з прав людини, стосується 5 держав з 47 держав-членів Ради Європи: Росії (129 справ), Туреччини (124 справи), Румунії (88 справ), України (69 справ) та Угорщини (41 справа) [5].

Така ситуація говорить про те, що, не зважаючи на належне законодавче закріплення забезпечення прав і свобод людини, ці права продовжують порушуватися. І це вже більш серйозна проблема, адже в разі прогалини в законі, цю прогалину можна усунути, видавши відповідний нормативно-правовий акт, а ось заставити всіх суворо дотримуватися норм права - більш складна задача, яка вимагає системи скоординованих дій з боку держави. Необхідно цілеспрямовано впроваджувати заходи щодо поступового змінення вітчизняної ментальності як одного з чинників порушення законності взагалі та, зокрема, прав людини, підвищувати правову культуру населення, яка в Україні, на жаль, низька.

Багато в чому на це вплинув закономірний наслідок багатовікової тяжкої долі українського народу. Приваблювали родючі українські землі іноземних загарбників, які намагалися підпорядкувати собі ці багатства. До 1991 р. це їм успішно вдавалося, поки з прийняттям незалежності Україна не стала на шлях розбудови самостійної демократичної правової держави. Але ментальність людей залишилася тією ж самою. Однією з причин такої ситуації виступає те, що з давніх-давен усі законодавчі акти були спрямовані лише на задоволення потреб пануючої частини суспільства, яку переважно становили представники інших націй - будь-то литовська чи польська шляхта, чи російське дворянство, чи австрійські поміщики, а більшість корінного українського населення переважно належала до категорії селян, у кращому випадку - міщан, які мали значно менший обсяг прав і непропорційно великий обсяг обов'язків. Саме такий дисбаланс прав і обов'язків, які офіційно закріплювалися на законодавчому рівні, породив у людей невіру в силу права, у те, що право створено для всіх, а не для обраних. Період перебування України в складі СРСР також не додав оптимізму. Не зважаючи на формальне закріплення основних прав і свобод в усіх конституціях УСРС, права людей були підкорені інтересам держави, тобто здійснювалися в тому обсязі, в якому це було необхідно

державі, і часто порушувалися. Так, факти жорстокої цензури, ідеології, масової перлюстрації кореспонденції, безпідставних арештів, не дають нам підставу стверджувати про панування ідеї прав людини в тоталітарній державі, яку становив собою СРСР значну історію свого існування. Це знову ж таки підживило віру людей у справедливий закон. На відмінність від середньовіччя, періоду нової історії, у СРСР права людей хоча й проголошувалися, але не дотримувалися з боку держави, внаслідок цього склалася ситуація недовіри народу до законів держави. Звичайно, це ні в якому разі не виправдовує сучасних порушників законів, лише пояснює деякі психологічні аспекти злочинної діяльності.

Цю ситуацію намагається виправити молода Українська держава, не тільки створюючи правові закони (у принципі, закон апіорі повинен бути правовим, але, як показала історія, це далеко не факт), а й запроваджуючи демократичні механізми реалізації цих законів. Ось на цьому етапі дуже важливим є завдання поступової зміни менталітету народу на неухильне дотримання законів, причому не лише внаслідок побоювання покарання з боку держави, а внаслідок особистих переконань у справедливості законів. Для того, щоб побороти масовий правовий нігілізм, держава повинна докласти багато зусиль, адже важко вимагати повагу до права в умовах корупційного, бюрократичного функціонування державного апарату, в умовах перебування значної кількості населення поза порогом бідності. Необхідне фактичне відтворення принципів Загальної декларації прав людини не тільки в законодавстві, але й у суспільному житті населення України. І лише тоді, коли права й свободи людини та громадянина завжди будуть втілюватися в повсякденному житті не тільки де-юре, але й де-факто, держава зможе назватися правовою. Можливо, це дещо утопічна ідея, але обов'язком людей, яким довірено керувати державою або приймати рішення від імені держави (насамперед це стосується судових і правоохоронних органів) виступає створення належних умов для наближення до цього ідеалу.

Література

1. Стенограмма 183 пленарного заседания Генеральной Ассамблеи ООН. Продолжение обсуждения проекта всеобщей декларации прав человека: доклад Третьего комитета (A/777). - [Электронный ресурс]: <http://www.un.org/Depts/dhl/landmark/pdf/a-pv183r.pdf>
2. Всемирная конференция по правам человека, 14-25 июня 1993 г., Вена (Австрия). - [Электронный ресурс]: <http://www.ohchr.org/RU/AboutUs/Pages/ViennaWC.aspx>
3. Віденська декларація та Програма дій: Декларація ООН від 25.06.1993 р. - [Електронний ресурс]: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_504/page
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-кор. АН СССР Н.Ю. Шведовой. - 18-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1986. - 797 с.
5. The European Court of human rights in facts and figures 2013/ [Електронний ресурс]: http://www.echr.coe.int/Documents/Facts_Figures_2013_ENG.pdf

Берендєєва А.І.

*кандидат юридичних наук,
викладач кафедри теорії та історії
держави і права
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 11.02.2014